

BLAŽEVIČIUS, P. *SENIAUSIEJI LIETUVOS ŽAISLAI*. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2011, 240 p.

2012 m. sausio 26 d. visuomenei pristatyta Povilo Blaževičiaus monografija „Seniausieji Lietuvos žaislai“ (tekstas, p.5–148; santrauka ir iliustracijų sąrašas anglų kalba, p.149–185; priedai – 23 lentelės, dirbinių katalogas, šaltinių, literatūros bei santarumpų sąrašas, p.186–239). Tiražas – 700 egz.

P. Blaževičiaus monografija parengta 2010 m. kovo 4 d. Klaipėdos universitete jo apgintos istorijos srities humanitarinių mokslų daktaro disertacijos pagrindu. Ji publikuota dar iki disertacijos „Žaislai ir žaidimai Lietuvoje XIII–XVII amžiais remiantis archeologijos duomenimis“ gynimo. Tiražas – 15 egz. Išleistos disertacijos santraukos lietuvių ir anglų kalbomis tiražas – 70 egz.

Disertacijos apžvalga paskelbta leidinyje „Lietuvos archeologija“ (Zabiela 2011). Apžvalgos autorius Gintautas Zabiela 2005–2009 m. vadovavo disertacijos rengimui.

Monografijos išvados didžia dalimi pakartoja disertacijos išvadas, nagrinėjama medžiaga papildyta 7-iais naujais radiniais (disertacijoje – 344, monografijoje – 351), taip pat pateikiama 17 papildomų iliustracijų (disertacijoje – 167, monografijoje – 184).

Knygos „Seniausieji Lietuvos žaislai“ autorius dar studijų Vilniaus universitete metais pradėjo nagrinėti archeologinių tyrimų medžiagą monografijos tema, o jau dirbdamas Pilių tyrimo centre paskelbė ir pirmąjį straipsnį (Blaževičius 2002). Iki

disertacijos gynimo 2010 m. buvo paskelbęs penkis straipsnius apie žaislus ir žaidimus.

2012 m. pasirodžiusi P. Blaževičiaus monografija buvo laukta ir puikiai parengta mokslinės minties išraiška. Jos autoriui teko nelengvas uždavinys – susisteminti įvairių archeologinių tyrimų medžiagą pasirinkta tema. Monografijoje naudojama rašytinių bei ikonografinių šaltinių informacija papildoma mūsų žinias apie vaikų ir suaugusiųjų žaidimus.

Visada pasiryžus apibendrinti gausią ir nevienalytę archeologinių tyrimų medžiagą pritrūkstama kantrybės suteikti jai formalų pavadinimą, kuris tiksliai atspindėtų nagrinėjamą visuomenės gyvenimo aspektą. Šių eilučių autoriaus nuomone, disertacijos pavadinimas tiksliau atspindėjo pasirinktą temą. Juk monografijos pavadinime praleistas žodis „žaidimai“. Aišku, žaidimas beveik neįmanomas be žaislų, o žaidimai be žaislų – tai jau ne archeologijos mokslo nagrinėjama sritis. Kai kurie suaugusiųjų žaidimai lietuvių kalboje turi ir kitą pavadinimą – lošimas (kitai – sėkmės žaidimas). Šie šiek tiek skirtingos prasmės žodžiai, kuriuos P. Blaževičius puikiai pavartojo savo ankstesnių straipsnių pavadinimuose, vartojami ir jo monografijos tekste, bet ne pavadinime. Galima manyti, kad naujuoju darbo pavadinimu buvo siekta tik vieno tikslo – nesikartoti.

Monografijos chronologinius rėmus – XIII–XVII a. – autoriui padiktavo didžiosios dalies nagrinėjamų archeologinių radinių chronologija. Iš 351-o apibendrinamojo radinio tik 22 turi platesnius chronologinius rėmus, apimančius XII ir XVIII a. (pav. 17). P. Blaževičius į nagrinėjamą medžiagą įtraukė ir 46-is radinius, kurių datavimas netikslus. Tai rodo autoriaus preciziškumą ir tikėjimą, kad ateities palyginamųjų studijų dėka bus galima tiksliau nustatyti radinių pagaminimo laiką.

Disertacijos, kuri, kaip minėta, yra monografijos pagrindas, gynimo metu autorius susilaukė nepelnytų priekaištų, kad kai kurie radiniai datuojami 200 m. intervalu (žr. Zabiela 2011, p.279). Tai daugiau

dabartinio archeologijos mokslo, o ne tik monografijos autoriaus problema. Naudodamas plačią radinių datavimo chronologiją, P. Blaževičius elgėsi teisingai ir metodiškai, neužkirsdamas kelio tikslesniam radinių datavimui ir išvengdamas nereikalingų diskusijų dėl radinių bei sluoksnių chronologijos ateityje. Nagrinėjamoje medžiagoje nemažai hipoteziškai datuojamų radinių, kurie preciziškai atskirti nuo artefaktų, kurių pagaminimo laikas žinomas tiksliau.

Šiek tiek gaila, kad žydų lošimo vilkeliai, paplitę tik XVIII–XX a., liko šio darbo paraštėse dėl jų vėlesnės (?) chronologijos. O juk ir pats darbo autorius spėjo, kad tokie artefaktai *dreidl* Lietuvoje galėjo pasirodyti ir XVII a. (Blaževičius 2005, p.169).

Sekant autoriaus logika, ir žaidimo kauliukas su jo plokštumose vaizduojamomis kortų mostimis turėjo likti darbo paraštėse dėl vėlyvesnės radinio chronologijos (pav. 184). Radimo aplinkybės neleido tiksliau datuoti šio unikalios radinio, tačiau pats P. Blaževičius teigia, kad žaidimas – kauliukų pokeris paplito tik XVIII–XIX a. (p.145).

Šiek tiek dirbtinai ir pritemptai skamba frazė, užrašyta nugariniame knygos viršelyje: „...XIII–XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės...“. Ji gerai pastebima net ir nepradėjus skaityti knygos. Manau, kad pats autorius negalvoja, jog XIII a. (ypač 1253–1263 m.) Lietuva vadinta Didžiąja Kunigaikštyste. Medievistai, rašydami apie XIII a. Lietuvą, savo tekstuose vengia šio vėlesnio valstybės pavadinimo. Monografijos tyrimo objekto dalis taip pat yra 12 radinių iš Klaipėdos. Nagrinėjamu laikotarpiu ji buvo kaimyninės valstybės, o ne Lietuvos miestas (pav. 22).

Šios smulkmenos nė kiek nemenkina autoriaus pasiryžimo ir sugebėjimo parodyti viduramžių ir naujųjų laikų Lietuvos visuomenės edukacinių ir laisvalaikio pramogų įvairovę ne tik profesionalams.

Darbo geografija dvejopa: faktinė medžiaga surinkta dabartinėje Lietuvos teritorijoje, o kontekstas pakankamai platus – nuo Ispanijos, Prancūzijos ir Flandrijos vakaruose iki šachmatų tėvynės Indijos ir Kinijos rytuose. Žaislų ir žaidimų genezė, raida

ir paplitimas, manau, sudomins didelę visuomenės dalį. P. Blaževičiaus monografija išsina už siauros mokslinės studijos rėmų.

Gausios iliustracijos iš ikonografijos šaltinių leidžia geriau suprasti nagrinėjamą archeologinę medžiagą. Autorius gero archeologo maniera „išpreparuoja“ žinomus Pieterių Bruegelijų vyresniojo ir jaunesniojo tapybos ir grafikos darbus ir juose pavaizduotą vaikų žaidimų įvairovę, ją puikiai susieja su konkrečiais Lietuvoje aptiktais radiniais (pav. 3, 58, 86, 91, 92, 98).

Monografijos autorius pateikia keletą šachmatų, nardų lentų bei šachmatų figūrų komplektų rekonstrukcijų, paremtų fragmentiškai išlikusiais radiniais ir geriau išlikusiais jų analogais (pav. 114, 116, 144, 145, 154). P. Blaževičius pateikia grojimo uždyne ir žaidimo galvijų šokikauliais schemas (pav. 66, 99). Geriau suprasti nagrinėjamą medžiagą taip pat padeda užsynėms, kėglių bei žaidimo galvijų šokikauliais žaidimams naudotų gyvulių kaulų anatomicinės lokacijos schemas (pav. 68, 85, 103, 107).

P. Blaževičiui puikiai pavyko susisteminti įvairią archeologinių tyrimų medžiagą. Vaikų ir suaugusiųjų žaislai ir žaidimai priskirti 8-ioms skirtingoms sritims. Savo ruožtu jos skirstomos į atskiras grupes, šeimas, klases, tipus, potipius ir variantus. Svarbus dirbinių skirstymas pagal jų gamybai naudotas skirtingas medžiagas. Čia jis pelnytai laikomas antraeilium radinio požymiu.

Disertacijos gynimo metu autorius sulaukė gana kategoriškos prof. Albino Kuncevičiaus pastabos – dambrelis yra muzikos instrumentas, o ne žaislas, ir dėl to net nereikia diskutuoti (žr. Zabiela, 2011, p.278). P. Blaževičius monografijos skyriuje „Idiofonai“ puikiai pagrindė dambrelių priskyrimą vaikų muzikos žaislų sričiai (p.66–69). Aiškėja, kad dambreliais muzikavo ne tik suaugusieji, todėl kai kurių, galbūt mažesnių matmenų (?) muzikos instrumentų priskyrimas muzikos žaislams yra vertas diskusijos.

Monografijos autorius, nagrinėdamas ikonografinę medžiagą, pastebi XVI a. pradžios (tiksliau – XVI a. 2-ojo ketvirčio. – G. R.) seriją Vilniaus senamiestyje rastų renesansinių koklių, kurių plokštėse

vaizduojami žaidžiantys ir muzikuojantys vaikai (p.17, 18, pav. 5). Kampinių koklių pusinėse plokštėse vaizduojami mediniu arkliuku jojantis berniukas, nešinas kamuoliu, berniukas, mušantis būgną, kitas – grojantis fleita, kvadratinį koklių plokštėse – berniukas, mušantis būgną, ir kitas – grojantis fleita.

Galima patikslinti, kad kokliai su jų plokštėse pavaizduotu raitu berniuku žinomi iš Kauno senamiesčio tyrimų ir publikuoti dar iki disertacijos gynimo, o koklis su berniuko, grojančio fleita, reljefu iš Trakų salos pilies tyrimų žinomas mažiau. Taip pat vėliau publikuotas koklio su raitu berniuku matricos fragmentas iš Vilniaus.

P. Blaževičius kukliai pastebėjo, kad šie trys skirtingi koklių reljefų siužetai neįrodo, jog egzistavo vaizduojami žaislai ar pramogos, bet gali būti interpretuojami kaip savotiškas vaikų veiklos atspindys (p.18). Čia autorių galima padrąsinti: juk koklių serijoje vaizduojama fleita ir kamuolys jau turi atitikmenis Lietuvos archeologinėje medžiagoje, o medinis arkliukas ir nedidelis būgnas, tikėkimės, bus dar atrasti.

Koklių reljefai gali būti nagrinėjami ne tik kaip ikonografinis, bet ir kaip archeologinis šaltinis. Čia gerbtinas P. Blaževičiaus požiūris.

Nepriekaištinga monografijos medžiagos statistinė analizė, ji iliustruojama 20-čia skirtingų grafiku (pav. 9, 10, 12–15, 17–21, 23–28, 60, 75, 109).

Į akis krinta nevienalytis nagrinėjamos medžiagos geografinis pasiskirstymas – net 66% visų apibendrinamų radinių aptikta Vilniaus pilyje (pav. 23, 24). Mokslo istorijos požiūriu labai įdomūs skaičiai vaizduojami radinių skaičiaus kaitos grafike, iš kurio aiškiai matyti, kad 59% radinių 1938–2008 m. laikotarpiu buvo aptikti per pastaruosius 9-erius metus (pav. 28). P. Blaževičius radinių skaičiaus didėjimą be kitų, be abejo, svarbių ir objektyvių priežasčių, aiškina ir tuo, kad urbanistiniuose paminkluose vyksta statybos, kurios skatina archeologinius tyrimus (p.47). Sugretinus trijų grafikų duomenis žodį „statybos“ galima rašyti ir vienaskaita (pav. 23, 24, 28). Čia gerbtina savotiška autoriaus diplomatija, tačiau gausios monografijos teksto nuorodos į ar-

cheologinių šaltinių parengimo metus, užrašytos ne 4-iais skaitmenimis, bet 3-imis ir klaustuku (?) pačios kalba už autorių.

Monografijos išvadų pakankamai gera struktūra, jos aiškios ir statistiškai pagrįstos (p.147–148). Autorius teišus, kad archeologinių tyrimų metu nustatyta, jog „...visoje Europoje žaislų bei žaidimų įvairovė ir jų chronologija nagrinėjamu laikotarpiu mažai skiriasi...“ (p.148), tačiau toks požiūris – savotiškas reliktinis daugelio ankstesnės lietuviškos istoriografijos darbų tęsinys, kuomet išvadose dažnai būdavo pabrėžiama, kad mūsų materialinė kultūra prilygo ar nenusileido kaimyninių ar net visos Europos kraštų kultūrai. Čia monografijos autorių pateisina teiginys – nagrinėjamu laikotarpiu.

P. Blaževičius parodo geras istoriografijos žinias: pastebi, kad šachmatų žaidimo ir rytietiškos abstrakcijos šachmatų figūrėlių paplitimui pietinėje Europos dalyje turėjo įtakos arabų užkariavimai, o seniausieji artefaktai siekia X a., Vakarų ir Vidurio Europoje – XI a., Rusijoje – XII/XIII a., Livonijoje – XIII a. (p.104–105). Aišku, kad ir vikingų grobiamieji žygiai bei vėlesni užkariavimai leido dar XI a. šiaurinės Europos dalies gyventojams susipažinti su šiuo rytietišku žaidimu. Realistinės XII a. šachmatų figūros, rastos šiaurinės Škotijos pakrantės Lewiso saloje, kildinamos iš Trondheimo dirbtuvių Norvegijoje.

Taigi aiškiai pastebimas, bent jau archeologijos mokslo duomenimis, vėlesnis šachmatų žaidimo pasirodymas Lietuvoje – tik XIV a. Galbūt tai galima paaiškinti Lietuvos ir jos kaimynų civilizaciniais skirtumais XIII a.? O šachmatų žaidimo atsiradimą XIV a. sieti ne vien su prekybiniais, diplomatiniais ryšiais, bet ir su palyginti vėlesniu Lietuvos miestų atsiradimu bei to meto Rusios kunigaikštystių miestų užkariavimu (prijungimu), taip pat žygiais į Ordino žemes?

Išsami darbo santrauka neabejotinai išplės susidomėjusiųjų ratą, o preciziškai sudarytas radinių katalogas, kuriame pateikiami visi svarbiausi duomenys apie kiekvieną nagrinėjamą radinį, palengvins archeologų ir gretutinių sričių specialistų darbą (p.149–212).

Monografijos poligrafinė ir techninė kokybė nekelia abejonių, tik bendrą vaizdą šiek tiek gadina knygos tekste užsilikusios klaidingos nuorodos į jos iliustracijas (p.13, pav. 1, 2, p.14, pav. 3, p.15, pav. 4, p.18, pav. 1, 2). Gal šias smulkias technines klaidas galima būtų paaiškinti techninio redagavimo trūkumu ar pernelyg dideliu skubėjimu?

Monografijos „Seniausieji Lietuvos žaislai“ autorius P. Blaževičius parodė, kad sugeba puikiai interpretuoti medžiaginę kultūrą, susieti ją su atskirų laikotarpių teisine situacija, parodyti skirtingą atskirų visuomenės struktūrų požiūrį į to meto žaidimų ir lošimų praktiką. Tai puikus mokslinės sintezės pavyzdys, kuris neabejotinai patrauks įvairių sričių praeities tyrinėtojų dėmesį.

Disertacijos gynimo metu doktorantūros komiteto narys doc. Valdemaras Šimėnas pastebėjo, kad dauguma nagrinėjamų radinių nebuvo skelbti ir tai labai didelis disertanto nuopelnas (žr. Zabiela, 2011, p.278). Aš dar pridurčiau, kad tai ne tik disertanto, bet jau dabar ir puikios monografijos autoriaus

nuopelnas. O nuo V. Šimėno P. Blaževičiaus darbo palyginimo šiuo konkrečiu požiūriu su šių eilučių autoriaus darbu vertinimo susilaikysiu.

Galima pasidžiaugti, kad Lietuvos archeologijos mokslas nestovi vietoje, o P. Blaževičius su savo disertacijos pagrindu parengta monografija garbingai įsitraukė į rimtų praeities tyrėjų gretas. Šis darbas neabejotinai sulauks didelio susidomėjimo ir įvertinimo ne tik Lietuvoje.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Blaževičius, P., 2002. Lošimo kauliukai Lietuvoje. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija*, LII, 8–13.

Blaževičius, P., 2005. Žydų lošimo vilkeliai Lietuvos archeologinėje medžiagoje. *Archaeologia Litwana*, 6, 164–171.

Zabiela, G., 2011. Povilo Blaževičiaus daktaro disertacija apie žaislus ir žaidimus Lietuvoje XIII–XVII a. *Lietuvos archeologija*, 37, 276–279.

Gintautas RACKEVIČIUS